

*Петренко К.В.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри міжнародної економіки,**Національний технічний університет України**«Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського**Микитюк О.П.,**к.е.н.,**доцент кафедри економіки підприємства,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**Кравченко Т.В.,**к.е.н.,**асистент кафедри економіки підприємства,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті досліджуються чинники економічної безпеки, які розкривають її як систему, що функціонує цілісно і взаємоузгоджено. Аналізуються підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до суті економічної безпеки, що дає змогу робити висновок про системність цього явища.

Ключові слова: система, економічна безпека, внутрішні загрози, зовнішні загрози, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. За сучасних динамічних змін в економічному середовищі все більшої уваги потребує вивчення категорії «економічна безпека». У сучасній економічній науці гостро постає питання з визначенням дефініції «економічна безпека», що викликає суперечності в науковому світі і часом призводить до непорозуміння серед практиків. Вирішення цього питання допоможе поліпшити цілісність сучасного законодавства у цій галузі та, як наслідок, може стати методичною основою для впорядкування та ефективності впровадження заходів, необхідних для запобігання загрозам та викликам, зростання національного доходу України та зменшення впливу на її економіку кризових явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання економічної безпеки розглядали у своїх наукових публікаціях зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема І.Ф. Бінько, Д.Д. Буркальцева, З.С. Варналій, А.П. Градов, В.В. Губський, Я.А. Жаліло, А.Б. Качинський, О.А. Маслій, В.І. Мунтіян, С.В. Онищенко, Г.А. Пастернак-Таранушенко, О.С. Саєнко, О.В. Тимошенко, В.Т. Шлемко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак теоретичні аспекти економічної безпеки, а також проблеми вдосконалення механізму її забезпечення поки ще недостатньо опрацьовані і потребують подальшого обґрунтування.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних засад економічної безпеки і визначенні її системоутворюючих чинників, кола внутрішніх і зовнішніх загроз економічному середовищу за сучасних умов та взаємозв'язку впливу чинників на загрози.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі є багато поглядів на визначення поняття «економічна безпека держави». Термін «економічна безпека» вперше запровадив і актуалізував цю проблему в умовах світової глобальної кризи президент США Ф. Рузвельт, де він розглядає економічну

безпеку як сукупність умов, які надійно забезпечують хороші умови для життя, соціальний захист, а рівень зайнятості дає змогу отримувати достойний і стабільний дохід [1, с. 14]. Офіційно термін «економічна безпека» був визнаний у 1985 р., коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято резолюцію про міжнародну економічну безпеку [2, с. 7]. У подальшому це питання розглядалося у працях відомих американських учених Дж. Кеннана та Х. Моргентау. Головні завдання в досягненні економічної безпеки країни вони вбачали у зміцненні конкурентоспроможності національного виробництва, дотриманні торговельних переваг, забезпеченні переваг національної економіки на світових ринках, а також захисті інтересів держави у технологічних сферах [3, с. 12]. Японський учений С. Окіта обґрунтував більш гуманістичний підхід, який убачав в економічній безпеці держави таку її поведінку, за якої країна не мала б ворогів, а для цього варто створити сприятливі умови для імпорту в країну, зміцнення національної валюти, розвитку стратегічної інвестиційної політики [2, с. 7].

У науковий обіг в Україні категорія «економічна безпека» увійшла відносно недавно, на початку 90-х років ХХ ст., що є досить невеликим проміжком часу для осмислення її сутності [4, с. 393]. Разом із тим видається доцільним розширити перелік рівнів поняття національної економічної безпеки, оскільки за наведеного вище підходу систему важко досліджувати у, наприклад, галузево-територіальному розрізі, що потребує включення до ієрархії рівнів економічної безпеки держави таких компонент: регіону, галузі, сектора економіки тощо. Крім того, системне усвідомлення змісту економічної безпеки держави потребує обґрунтування визначення процесу її забезпечення та функціонування взаємозв'язків її елементів (як системи) в динаміці: наявний рівень та захищеність інтересів у майбутньому; здатність до розвитку тощо.

У цьому контексті слід погодитися з Г. Пастернак-Таранушенком, який, розглядаючи поняття системи національної економічної безпеки, усвідомлює те, що всі види захистів національних інтересів держави (політичного, військового, економічного, правового та ін.) є щільно пов'язаними та інколи нерозривними, а джерела виникнення економічних загроз держави складаються із загроз за внутрішніми та зовнішніми напрямками. Разом із тим автор узагальнює суть поняття «економічна безпека» держави як такий її стан, за яким вона стабільно гарантує можливість створення і розвитку умов для плідного

життя її населення, розвитку економіки в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців [5, с. 29]. Вона, на думку автора, являє собою комплексну систему, що створюється завдяки виконанню визначеної кількості дій. Сама по собі теж має багато напрямів: демографічний, екологічний, ресурсний, прісноводний, продовольчий, енергетичний, інформаційний та ін.

А. Градов розглядає економічну безпеку як «стан національної економіки, який забезпечує задоволення життєво важливих потреб країни в матеріальних благах незалежно від виникнення у світовій економічній системі чи всередині країни форс-мажорних обставин соціально-політичного, економічного чи екологічного характеру» [6, с. 148].

Представники Національного інституту стратегічних досліджень В. Шлемко та І. Білько стверджують, що «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [7, с. 8].

У відомого економіста Я. Жаліла дещо інший підхід до визначення економічної безпеки. Зокрема, він розглядає такі три основні рівні національної економічної безпеки: держави загалом, суб'єкта господарювання (підприємства) та особи, а критеріальною ознакою поділу інтересів економічної безпеки різних рівнів ієрархії управління економікою вважає зміст відтворювальних процесів [8, с. 2].

Принципова відмінність «відтворювального» трактування економічної безпеки полягає у тому, що у цьому разі відбувається перехід від поняття безпеки як забезпечення (тобто процесу, керованого ззовні) до поняття безпеки як спроможності (тобто наявності іманентних внутрішніх механізмів виробництва, розподілу, обміну та споживання), а також від протистояння загрозам, що мають певною мірою зовнішній щодо суб'єкта забезпечення безпеки – держави характер, до забезпечення стійкості розвитку, відповідно змінюється об'єкт забезпечення економічної безпеки. Тепер це не лише спроможність держави реалізовувати власні владні рішення, а й спроможність економічних суб'єктів різного рівня діяти в загальному руслі зміцнення економічної безпеки країни.

Також цікавим та актуальним буде рівневий підхід до розкриття сутності поняття економічної безпеки, який висвітлюється у працях [9–11] і зводиться до виокремлення вертикальних рівнів економічної безпеки. У такому аспекті економічну безпеку можна представити на:

- мегарівні: глобальна, міжнародна економічна безпека;
- макрорівні: економічна безпека національної економіки;
- мезорівні: економічна безпека регіону та галузі;
- мікрорівні: економічна безпека підприємства та домогосподарств.

Варто підкреслити, що головна відмінність між цими ієрархічними рівнями полягає у тому, що ієрархічний рівень економічної безпеки тим вищий, чим вищий ступінь реалізації інтересів відповідних економічних

суб'єктів (домогосподарств, фірм, регіону, країни, світу). Узагальнюючи все вищесказане, ми прийшли до висновку, що економічна безпека являє собою певне системне явище, навколо якого формується специфічне середовище, елементи якого певним чином взаємозумовлені та пов'язані (рис. 1).

Отже, економічна безпека – це складне полісистемне явище, генезис і розвиток якого зумовлені об'єктивною необхідністю забезпечувати відтворення національної економіки в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек. Системоутворюючим фактором економічної безпеки є реалізація національних інтересів для підтримання такого стану економіки держави, який характеризується збалансованістю, стійкістю до негативних факторів, здатністю забезпечувати ефективне функціонування економіки та економічне зростання, тому основними цілями економічної безпеки можна вважати ефективне функціонування економічної системи, реалізація всього комплексу національних економічних інтересів, а також забезпечення розвитку всього комплексу економічних відносин [1, с. 55].

Разом із тим економічна безпека держави є комплексною системою з великою кількістю напрямів: демографічним, екологічним, ресурсним, прісноводним, продовольчим, енергетичним, інформаційним та ін. Але словосполучення «стан держави» не дає повного уявлення про сукупність відповідних критеріїв та індикаторів, які відображають рівень захищеності життєво важливих інтересів соціально-економічної системи.

Кожен вищий рівень системи управління економічною безпекою держави має формувати сприятливі засади та передумови забезпечення захищеності компонент і функціональних складників об'єкта економічної безпеки нижчого рівня.

З погляду економічної безпеки глобалізаційні процеси несуть у собі потенційні загрози, а саме: технологічну дифе-

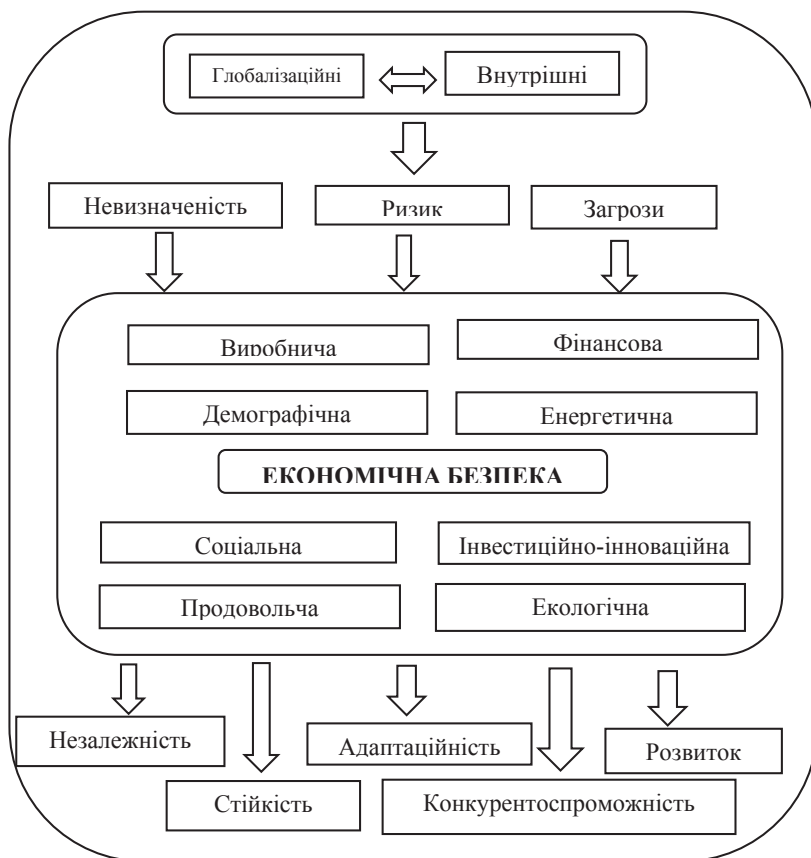

Рис. 1. Схема економічної безпеки (авторська розробка)

ренціацію, консервацію технологічної і соціальної відсталості низки країн унаслідок їх неконкурентоспроможності, слабкої ресурсної бази; глобальну нерівність економічного й соціального розвитку, посилення стратифікації та диспропорцій світової економіки; поглиблення розриву між товарними і фінансовими ринками, посилення турбулентності міжнародних фінансових потоків, загрозу появи глобальних криз; деградацію неконкурентоспроможних виробництв, зростання безробіття, викликаного структурною перебудовою та новими вимогами до якості робочої сили; загострення соціальних проблем; загострення конфліктів різного характеру й масштабу; втрату національної ідентичності, руйнування звичного способу життя; глобальні екологічні, економічні, технологічні катастрофи тощо.

З іншого боку, разом із глобалізаційними в Україні наявні внутрішні загрози, пов'язані з інвестиційно-інноваційним складником системи економічної безпеки, а саме:

- досить низький рівень фінансування наукового-технічних робіт (НТР);
- слабкий розвиток інфраструктури трансферу технологій;
- зниження експорту та зростання імпорту наукоємних товарів;
- слабкий рівень інформатизації інноваційної сфери;
- недосконала стимулююча та податкова політика держави;
- повільний розвиток ефективних форм інноваційної діяльності [12].

Основними загрозами економічній безпеці в сучасних умовах виступають: нестійкість економічного зростання; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; низька питома вага продукції з високою часткою доданої вартості; високий рівень тінізації економіки.

Оскільки інноваційний потенціал держави є важливим складником динамічного розвитку економічної системи, особливо в умовах глобалізації, то інноваційні чинники значною мірою забезпечують ріст економічної безпеки підприємств та регіонів, тому що вони є прямими чи опосередкованими факторами підвищення ефективності всіх ланок економічної системи та забезпечує ріст економічної безпеки [13, с. 44].

Набагато численнішими за позитивні наслідки є небезпеки від застосування інвестиційних стимулів. Головним завданням для України під час залучення необхідних для структурної перебудови економіки держави іноземних інвестицій є створення таких умов щодо іноземного інвестування, які б за гарантування засад економічної безпеки держави одночасно забезпечували максимальне зближення інтересів держави з інтересами іноземних інвесторів [14, с.154].

Оскільки інвестиції не обов'язково спрямовуються на інноваційні цілі чи у галузі з високою часткою доданої вартості і не завжди приносять очікуваний результат, можна визначити, що інноваційний складник економічної безпеки є запорукою досягнення високотехнологічного стану для забезпечення новачами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для модернізації галузей виробництва, формування і реалізації політики стабільного соціально-економічного розвитку країни.

Високий рівень інноваційної безпеки сприяє надійності відтворення національного науково-технічного, технологічного і виробничого потенціалів; розвитку пріоритетних напрямів

пошукових, фундаментальних і прикладних наукових досліджень, технічних і технологічних розробок, що забезпечують конкурентоспроможність національної економіки; участі на світових ринках високотехнологічної продукції, що сприяє поширенню наукових, технічних і технологічних розробок; захисту прав інтелектуальної власності, зокрема у сферах зовнішньоекономічної діяльності і науково-технічної співпраці; здійсненню ефективного моніторингу у сфері технологій і наукових розробок, що мають стратегічне значення як у країні, так і за її межами [15].

Підвищення економічної безпеки України залежить від можливості невідкладної реалізації принципово нової економічної моделі розвитку орієнтованої на погашення загроз, що виникають через конкурентні механізми. В основі такої моделі економічного розвитку країни повинен бути механізм забезпечення економічної безпеки, що ефективно діє в просторі та часі, активно сприймає вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, тому постійно змінюється та складається із взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що зумовлюють дію механізму.

Під організаційно-економічним механізмом забезпечення економічної безпеки ми, насамперед, розуміємо сукупність економіко-правових форм, методів та інструментів, які використовує держава в процесі забезпечення та управління, за допомогою яких впливає на зовнішні та внутрішні загрози для забезпечення стабільного функціонування економічної системи. Основними складовими елементами організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки країни є нормативно-правова, організаційно-інституційна, кадрова та інформаційно-аналітична бази, які спрямовані на ефективне функціонування фінансової, енергетичної, зовнішньоторговельної, демографічної, соціальної та інвестиційно-інноваційної підсистем.

Для забезпечення відповідних процесів необхідно здійснювати аналітичну роботу для постійного збору інформації, розрахунку поточного рівня економічної безпеки національної економіки, оцінювання виявлених тенденцій, ідентифікації та моделювання загроз, оцінювання їх впливу на рівень економічної безпеки національної економіки та прогнозування можливих наслідків для економічної системи держави.

Однією з найвагоміших загроз сьогодні можна вважати розбалансування розвитку внутрішнього товарного ринку. Національні товаровиробники переважно залишаються експортоорієнтованими на збут продукції і при цьому сировино й технологічно імпортозалежними. Серед ключових тенденцій розвитку внутрішнього товарного ринку України у 2016 р. слід відзначити: подальше згорання товарної пропозиції на внутрішньому товарному ринку України; згорання виручки національних виробників та імпортерів за всіма видами економічної діяльності; збільшення можливостей національних виробників до потенційного покриття попиту на внутрішньому товарному ринку; гостра невідповідність експортної орієнтованості окремих видів діяльності їхнім конкурентним позиціям на внутрішньому ринку.

Для аналізу конкурентоспроможності розраховується індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК) у регіональному розрізі й аналізується в динаміці. Цей індекс включає дванадцять складників: чотири – базових, до яких належать інституції, інфраструктура, макроекономічне середовище, охорона здоров'я та початкова освіта; шість – підсилювачі ефективності, а саме: вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, рівень

розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку; два – фактори розвитку та інноваційного потенціалу, такі як рівень розвитку бізнесу, інновації [16, с. 255].

Оскільки ці складники конкурентоспроможності є потенційними сферами розвитку тією чи іншою мірою, можна вважати, що всі вони є загрозами економічної безпеки, а високий рівень конкурентоспроможності країни може відповідати високому рівню економічної безпеки.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи всі вищезазначені теоретичні аспекти впливу на національну економічну безпеку країни, ми дійшли висновку, що система управління економічною безпекою держави є складним полісистемним явищем, яке в ринковій системі господарювання в умовах глобалізації суспільства об'єктивно вимагає цілеспрямованого використання всього наявного соціального, політичного й економічного потенціалу та швидкого реагування на всі можливі небезпеки та загрози.

Література:

1. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : [монографія] / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
2. Третяк В.В. Економічна безпека: сутність та умови формування / В.В. Третяк // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6–8.
3. Тимошенко О.В. Економічна безпека у системі науки про економіку: основні наукові школи / О.В. Тимошенко // Економічний простір. – 2015. – № 104. – С. 5–19.
4. Варналій З.С. Конкуренція і підприємництво : [монографія] / З.С. Варналій. – К. : Знання України, 2015. – 463 с.
5. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статистику процесу забезпечення / Г.А. Пастернак-Таранушенко ; за ред. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
6. Градов А.П. Национальная экономика / А.П. Градов ; 2-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.
7. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Білько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
8. Жаліло Я.А. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я.А. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Сатсанга, 2001. – 224 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/strateg/023.htm#a1>.
9. Губський В.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : [монографія] / В.В. Губський. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – 122 с.
10. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2001. – 312 с.

11. Мунтян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтян. – К. : КИИЦ, 1999. – 463 с.
12. Сухоруков А.І., Олейніков О.О. // Науково-технологічний потенціал і інноваційна безпека України / А.І. Сухоруков, О.О. Олейніков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inventture.com.ua/main/analytics/security/invsecurity>.
13. Кобрин Л. Формування інноваційного потенціалу як важливої умови росту економічної безпеки підприємства / Л. Кобрин // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» (Львів, 18–20 травня 2016 р.).
14. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом : [навч. посіб.] / А.А. Пересада. – К. : Лібра, 2008. – 472 с.
15. Гордуновський О.М. Сучасний стан та напрями посилення інноваційної безпеки України / О.М. Гордуновський // Financial space. – 2014. – № 2(14). – С. 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1402/14gomsst.pdf>.
16. Петренко К.В., Микитюк О.П. Вплив рівня життя населення на конкурентоспроможність регіонів / К.В. Петренко, О.П. Микитюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2015. – Вип. 1 (30). – С. 250–259.

Петренко Е.В., Микитюк О.П., Кравченко Т.В. Системообразующие факторы экономической безопасности

Аннотация. В статье исследуются факторы экономической безопасности, раскрывающие ее как систему, функционирующую целостно и взаимосогласованно. Анализируются различные подходы отечественных и зарубежных ученых к сути экономической безопасности, что позволяет делать вывод о системности этого явления.

Ключевые слова: система, экономическая безопасность, внутренние угрозы, внешние угрозы, конкурентоспособность.

Petrenko K.V., Mykytiuk O.P., Kravchenko T.V. System-forming factors of economic security

Summary. The article explores the factors of economic security, revealing it as a system functioning in a holistic and mutually consistent manner. Various approaches of domestic and foreign scientists to the essence of economic security are analyzed, which allows us to conclude that this phenomenon is systemic.

Keywords: system, economic security, internal threats, external threats, competitiveness.